

Bartók András

A Senkaku szigetvita és a japán stratégiai kultúra kölcsönhatásai

A Senkaku szigetéről folyó területi vita az utóbbi években komoly nézeteltérésekre adott okott a Kínai Népköztársaság és Japán, valamint az utóbbi fél szövetségese, az Egyesült Államok között.

Az eleinte főleg csak politikai szélsőségeket képviselő aktivisták provokatív behatolásai a japán igazgatás alatt álló területre, 2008-tól kezdve pedig egyre látványosabban váltak a két fél viszonyának egyre komolyabb problémájává. Az egyes lokális incidensek következményei között láthatunk egyebek mellett hirtelen eszközölt kereskedelmi megszorításokat, illetve a legkritikusabb esetekben akár a két fél fegyveres egységeinek konfrontációjához vezető villongásokat is.

A Senkaku szigetvita azonban nem pusztán a Japán és Kína adott területre vonatkozó álláspontjával kapcsolatos területvitaként értelmezhető, hanem a két ország tágabb nemzetközi szerepe és biztonságpolitikai stratégiája szempontjából is jelentős. Kína esetében ez egyrészt fontos eleme a 2008 utáni külpolitikai stílusváltás doktrínájának, másrészt tágabb összefüggésben precedensértékűnek tekinthető a KNK-hasonló, szintén egyre kiélezettebb területvitái kapcsán, mint amilyenek a Parcel vagy Sparty szigetek körüli viták a Dél-Kínai tengeren.¹

Japán esetében a szigetvita a korábrinál sokkal aktívabb stratégiai szerepvállalást tesz szükségessé, egyrészt az esetleges kínai fenyegetésekkel szembeni megfelelő fellépés lehetőségeinek mérlegelése, valamint a régió országaival összehangolt stratégiai együttműködés kiépítése szempontjából.

Jelen tanulmányban a Senkaku szigetvita kapcsán tekintem át a japán stratégiai kultúra sajátosságait, illetve annak implikációit a szigetvita esetében, emellett megvizsgálom, vajon a szigetvita hozott-e változásokat Japán stratégiai kultúrájában.

¹ Edward LUTTWAK, *The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, Harvard University Press, Cambridge, 2012, 10.

Tekintve, hogy a stratégiai kultúra mint módszertani megközelítés, viszonylag kevésbé ismert, célszerűnek tartom ennek rövid ismertetését és a szakirodalom főbb megállapításainak összegzését. Japán stratégiai kulturális feltérképezése véleményem szerint segíthet olyan kérdéskörök értelmezésében, mint például a japán izolációs tendenciák makrokulturális alapjai, a biztonságpolitikai intézményrendszer pacifista doktrínájának jelentősége, illetve a vezető elit stratégiai agendája. Mindezek befolyásolják akár az eszkaláció, akár az élénkebb koalícióépítés lehetőségeit.

A Senkaku szigetvita történeti áttekintése

A japánul Senkakunak, kínaiul Diaoyunek nevezett terület egy alig néhány tagból álló sziget-csoport, Tajvanhoz közel, az Okinawa és a szárazföld közötti tengeri útvonal mentén. A szigetek a Nansei Shoto szigetcsoporttól nyugatra található területen, Okinawa szigetétől 410 km-re helyezkednek el. Közigazgatásilag Ishigaki város területéhez tartoznak, összterületük pedig összesen 5,17 négyzetkilométert tesz ki.²

A ténylegesen japán igazgatás alá tartozó szigeteket mind a Kínai Népköztársaság, mind Tajvan sajátjának tekinti és jogtalannak tartja Japán igényét a területre. A japán fél nem ismeri el a kínai területi igények jogosságát, sőt, mi több, mind a Senkaku, mind más területek esetében illegitimnek tekinti a terület hovatarozása fölötti vitát.³

A Senkaku szigetek, a Kínából az okinawai Ryükyü királyság felé tartó tengeri útvonalon való elhelyezkedésüknek köszönhetően, a kínai állaspont szerint már évszázadok óta a kínai tengerészek által használt tájékozási pontként és pihenőhelyül szolgáltak.⁴ A kínai érvelés több korai dokumentumra hivatkozik, mely utazásokról született beszámolókból a Ryükyü felé tartó utazók megemlítik a szigetcsoportot. Ilyen például Chen Kan császári követ ryükyüi útjáról készült feljegyzése, melyben „a hajó elhaladt Diaoyu Dao (a Senkaku szigetek), a Huangmao Yu, Chi Yu mellett [...], majd feltűnt a Gumi hegy, amiből tudtuk, hogy itt kezdődik Ryükyü földje [...]”⁵ A Gumi hegy, japánul Kume, XVIII–XIX. századi ryükyüi dokumentumok alapján a kereskedő királyság határát jelzi, így a kínai állaspont szerint az attól nyugatra fekvő szigetek

² „尖閣諸島のデーター[Senkakushotô no deetaa]”, MOFA.

³ NAKAUCHI Yasuo 中内康夫, „尖閣諸島をめぐる問題と日中関係”, 立法と調査, 334 (2012/11), 69.

⁴ „Diaoyu Dao. An Inherent Territory of China”, State Council Information Office (a Kínai Népköztársaság kormányzati honlapja).

⁵ Uo.

történelmileg nem tekinthetők a mai Okinawa részének. Mivel az érvek között az is szóba került, hogy Japán Okinawa prefektúrával együtt nyert fennhatóságot a szigetek fölött, a kínai álláspont ezekkel a történelmi hivatkozásokkal igyekszik cáfolni a Diayu és Okinawa területi egységének téziséét.

A japán értelmezés szerint azonban a szigetek nem csupán Okinawa területi egységének részei, hanem egészen a XIX. század végéig lakatlanul álltak, így a *terra nullius* jog értelmében az azt először benépesítő Japán teljes mértékben jogosan birtokolja a szigetcsoportot.⁶ A Meiji restauráció után a japán hajók az 1880-as évek végét követően kezdtek felderítő utakat tenni a szigetek irányába.⁷ Egy japán üzletember 1885-ben engedélyt kért a szigetek halászati és egyéb üzleti célú tevékenységek folytatására, ám ezt az engedélyt csak 1896-ban kapta meg, miután Japán a kínai-japán háborút 1895-ben lezáró shimonoseki-i békeszerződéssel elnyerte a Formosa (Tajvan) feletti uralmat és ezzel egy időben állomást létesített a Senkaku szigetek is.⁸

Mivel az 1885-ös kérelemre a japán kormány még nem adott engedélyt a szigetek használatára, a kínai álláspont mellett érvelők úgy tekintik, hogy a japán fél ekkor még kínai területként kezelte a szigeteket és ezért ózdkodott az azok feletti rendelkezéstől.⁹

A világháborús vereséget követően Okinawa amerikai irányítás alá került, ezzel együtt a Senkaku szigetek is, amelyek így 1972-ben Okinawa prefektúrával együtt visszakerültek Japán fennhatósága alá.

1969-től Tajvan és a Kínai Népköztársaság korábbi érdektelenségükhöz képest megváltoztatták álláspontjukat a szigetek japán fennhatóságával kapcsolatban. Ennek hátterében valószínűleg fontos tényező volt egy 1968-as felmérés, mely megállapította, hogy a szigetek körüli vizek alatt jelentős olaj- és gáz-készletek lehetnek.¹⁰ 1970-re már mind Tajvan, mind a KNK hivatalosan is bejelentette, hogy sajátjának tekinti a területet.

A kérdés csak sokkal később, 1996-ban került újra ismét a figyelem középpontjába. Egy tajvani aktivista, David Chuan Cheng és néhány társa hajóval megközelítve a szigetcsoportot, megpróbált partra úszni, ám Cheng sajnálatos módon a vízbe érkezésekor elájult. A japán partiőrség ugyan sikeresen

⁶ „Fact Sheet on the Senkaku Islands”, MOFA.

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ „Diaoyu...”, *i.m.*

¹⁰ „Japan’s Basic Position on the Senkaku Islands and Facts”, MOFA.

kimentette, de nem sokkal később belehalt sérüléseibe.¹¹ Az ügy egyrészt ismét felhívta a figyelmet a Senkaku szigetekre, másrészt a kínai nacionalizmus éledésére utaló szimpátiatüntetések követték mind Tajvanon, mind a KNK-ban.¹²

2006-tól kezdve egyre gyakoribbá váltak a tajvani és kínai hajók provokatív betolakodó akciói a szigetek körüli vizeken. 2008-ban ismét tajvani aktivisták érkeztek a területre, ezúttal sikeresen partra is úsztak, majd a japán hatóságok eltávolították őket a szigetekről.¹³ 2010-ben egy kínai halászhajó többszöri felszólítás után sem volt hajlandó elhagyni a területet, majd összeütközött az odarendelt japán partiőrség hajójával.¹⁴ A kínai kapitányt, Zhan Qixiongot, a japán hatóságok őrizetbe vették. A kínai közvélemény felháborodását követően a KNK egy ideig szüneteltette ritkaföldfém exportját, ezzel igyekezve nyomást gyakorolni a japán félre.¹⁵ Végül a kapitányt átadták a kínai hatóságoknak, amit a kínai közvélemény a vezetés külpolitikai sikerének könyvelt el, Japánban pedig egyre többen kezdtek aggódni a kínai import-függés jelentette stratégiai veszélyek miatt.¹⁶

2012-ben ismét tajvani tüntetők szálltak partra, akiket a japán hatóságok őrizetbe vettek, majd ugyanebben az évben ismét a két ország partiőrségének hajói kerültek szembe egymással és vízágyúval igyekeztek eltántorítani a másik felet.¹⁷ A Japán Önvédelmi Erők jelentései szerint, az illetéktelen behatolások száma kiugróan megnövekedett 2012-ben, melyek tetőpontja 2013 augusztusa volt.¹⁸ Ennek hátterében japán részről minden bizonnyal a szigetek magánkézben maradt területeinek állami felvásárlása volt a legfontosabb tényező. A japán kormány 2012 őszén, némi előzetes belpolitikai vitát követően döntött a magántulajdonban maradt területek egy részének államosításáról. A kínai közvélemény mindezt provokatív lépésként értékelte, ám a japán kormány sokkal inkább a konfliktus elharapódzása elleni óvintézkedésként állította be

¹¹ SAITO Michihiko 齋藤道彦, 尖閣諸島問題をめぐる歴史, Chūōdaigaku ronshū XXXV., 76.

¹² Uo.

¹³ YUKI Tatsumi, „Senkaku Islands/East-China Sea Disputes – Japanese Perspective”, *CNA Maritime Asia project workshop three*, CNA Analysis and Solutions, Arlington, 2013, 107–125, 112.

¹⁴ Austin RAMSEY, „China-Japan Tensions Grow After Shipping Collision”, *TIME*. (Azon folyóiratok esetében, melyeknél a jegyzetben az oldalszámot nem jelöljük, az online kiadásra vonatkozik a hivatkozás, az elérési utat a bibliográfia tartalmazza.)

¹⁵ HORIUCHI Toru, „Public Opinion in Japan and the Nationalization of the Senkaku Islands”, *East Asia*, XXXI/1 (2014), 23–47, 3.

¹⁶ „Japan frees Chinese boat captain amid diplomatic row”, *BBC News*.

¹⁷ „Taiwan fishing boat repelled by Japanese ships near Diaoyutai”, *Want China Times*.

¹⁸ „尖閣諸島周辺海域における中国公船等の動向と我国の対処 [Senkakushotō shūhen kaiki ni okeru Chūgoku kōsentō no dōkō to wagakuni no taisho]”, Japán Partiőrség.

a lépéseket.¹⁹ Ezt megelőzően ugyanis az Ishihara Shintarō vezette Ganbare Nippon japán nacionalista szervezet gyűjtést szervezett a terület megvásárlása érdekében,²⁰ és figyelembe véve Ishihara korábbi, radikális hangvételű nyilatkozatait,²¹ a kormány joggal tartott attól, hogy a szélsőséges szervezet saját propagandája érdekében a felvásárlást követően igyekszik majd felkorbácsolni a nemzetközi kedélyeket a Senkaku szigetek körül.²²

A kínai vezetés és a közvélemény azonban egyáltalán nem értékelte pozitív módon az ügyet. Felháborodott tüntetők indultak az utcákra, akik sértőnek érezték, hogy „a japán kormány felrúgta a szigetek körüli *status quo*-t”. A demonstráció jegyében a kínai fogyasztók körében a japán áruk bojkottját szorgalmazták, az utcai tüntetők pedig több helyen is a japán gyártmányú autók rongálásába kezdtek, komoly károkat okozva ezzel.²³

A szigetek magánkézben maradt területének államosítását követően látványosan megnövekedtek nem csupán a halászhajók, de a kínai katonai hajók és repülőgépek behatolásai is a szigetek körüli területen. 2013-ban és 2014-ben több alkalommal is kínai hajók bekapcsolták fedélzeti tűzvezérlő radarrendszereiket, illetve ezekkel célba vették a japán fél hajóit és helikoptereit, ami tulajdonképpen már önmagában is támadásnak minősül.²⁴

2013 végén, a Kínai Népköztársaság, kiterjesztve légtér-ellenőrzési fennhatóságát, a szigetek fölötti légteret is az úgynevezett *Air Defense Identification Zone* körébe vonta. Az e zónán áthaladó járatoknak kötelező azonosítani magukat és útvonaluk paramétereit.²⁵ Mindez azonban csekély valós eredménnyel járt, az amerikai fél határozottan elutasította ennek elismerését és minden esetben megtagadta a kért adatok kiszolgáltatását.²⁶

Obama 2014-ben Japánban tett látogatása során Abe miniszterelnökkel tartott közös sajtótájékoztatón biztosította a japán felet az amerikai csendes-óceáni haderő támogatásáról, amennyiben bármiféle, Japán fennhatósága alatt álló területet támadás érne. Tekintve, hogy egy korábbi kongresszusi nyilatkozat egyértelművé tette, az USA ilyen, japán fennhatóság alatt álló területnek tekinti

¹⁹ SAITO, *i.m.*, 79.

²⁰ *Uo.*

²¹ „Japan must develop nuclear weapons, warns Tokyo governor”, *The Independent*.

²² SAITO, *i.m.*

²³ „Second Day Of Anti-Japan Protests Rock China” *NPR*.

²⁴ „Chinese target-locked MSDF ship, choppers”, *Japan Times*.

²⁵ „China’s Drafting a South China Sea ADIZ”, *The Diplomat*.

²⁶ „Japan, U.S. reaffirm plans to militarily ignore China ADIZ”, *Japan Times*.

a Senkaku szigeteket is,²⁷ a nyilatkozat üzenet értékűnek tekinthető a kínai fél felé. Az amerikai és japán illetékesek 2013-ban megegyezést kötöttek, mely szerint a következő év tavaszától az USA a jelenleg egyik legfejlettebb, Global Hawk típusú felderítő drón egységek légi járőrözésével segít Japánnak biztosítani az ellenőrzést a Senkaku szigetek fölött.²⁸

Stratégiai kultúra

A nemzetközi viszonyokban az egyes országok és csoportok lépései nem minden esetben követik a klasszikus realista logikát. Az „objektív” értelmezési szempontok önmagukban nem feltétlenül elegendők egy konfliktus értelmezéséhez, vagy előzetes feltevések kialakításához. A játékelmélet alapján közelítő, kockázat–haszon összefüggésekben mozgó megközelítések mellett egyre inkább szükség van „szubjektív”, kulturális tényezőkkel számoló értelmezésmódokra is. A stratégia-alkotásra hatással van az egyes szereplők kulturális háttere, mivel egyrészt korlátok közé szoríthatja a felmerülő stratégiai megoldások készletét, kialakíthat preferenciákat, illetve befolyásolhatja a másik felekkel szemben alkalmazott prekonceptiókat is.²⁹

A kulturális tényezők operatív szintű befolyása ma már kézzel foghatóbb és különösen az elmúlt időszak közel-keleti konfliktusai során kezdett egyre nagyobb elemzői figyelmet kapni. A stratégiai szintű kulturális eredők feltérképezése ugyan ennél már sokkal korábban foglalkoztatta a szakértőket, a stratégia taktikához képest elvont természetéből adódóan ennek vizsgálata jóval összetettebb feladat.³⁰

A stratégiai kultúra az elemzéséhez használt kultúra-fogalom alapján a kultúra társadalmi szimbólumok olyan komplex rendszere, amely közös feltételezések és döntéshozatali szabályok összességén keresztül meghatározza a csoport és az egyének világmépét, valamint a kapcsolatukat társadalmi, szervezeti és politikai környezetükhöz.³¹ A „stratégiai kultúra” kutatása tehát a kultúrának mint komplex szimbólumrendszernek a stratégiai viselkedésre gyakorolt hatásával foglalkozik. A jelenleg legáltalánosabban használt stratégiai kultúra definíció Alastair Iain Johnston megfogalmazásában így hangzik:

²⁷ No H.R. 4310: National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013, (SEC. 1251. Sense of the Senate on the Situation in the Senkaku Islands).

²⁸ „Agreement will allow U.S. to fly long-range surveillance drones from base in Japan”, *The Washington Post*.

²⁹ Alastair I. JOHNSTON, „Thinking about strategic culture”, *International Security* (1995), 32–64, 44–48.

³⁰ JOHNSTON, *i.m.*, 33.

³¹ JOHNSTON, *i.m.*, 44.

[a] stratégiai kultúra szimbólumok (pl. érvrendszerek, nyelvek, analógiák) olyan integrált rendszere, amelyik általánosan elfogadott, állandó érvényű stratégiai preferenciákat hoz létre, oly módon, hogy az államok közötti kapcsolatokban a katonai erő szerepére és hatékonyságára vonatkozó koncepciókat alkot és ezeket olyan tényszerűséggel ruházza fel, amelyben a stratégiai preferenciák egyedülállóan realiztikusnak és hatékonynak tűnnek.³²

Johnston definíciójában a stratégiai kultúra ugyan a katonai erő szerepére vonatkozó megállapításokat befolyásol, de a stratégiai kultúra befolyásolhatja általánosan a kül- és biztonságpolitikát is, nem csupán a katonai erővel kapcsolatos viselkedésre vonatkozhat.

A következőkben Johnston három kategóriájának elkülönítő megközelítése nyomán a stratégiai kulturális kontextust három egymásra épülő, egyre szűkebb spektrumot lefedő szintre felosztva összesítem. Ezek közül a legszélesebb a makrokulturális kontextus, vagyis a földrajzi, történelemszemléleti, valamint szociodinamikai, ideológiai sajátosságok összessége, melyek az adott ország lakosságának legnagyobb hányadát érintő stratégiai preferenciák és problémaszemléleti sajátosságok kialakulását befolyásolják. Az e fölé épülő szint a politikai, valamint védelmi és biztonságpolitikai apparátus intézményi sajátosságai, melyek a biztonsági és stratégiai döntésekben résztvevők mozgásterét írják körül. A legfelső szint esetében a mindenkori vezető elit stratégiai kérdésekben releváns agendáját és ennek képviselőjét, retorikai megnyilvánulásait összegzem. Véleményem szerint mind a kifejezetten stratégiai kultúrával foglalkozó, mind az ezen kívüli forrásokban az előbbieken vázolt stratégiai kulturális piramis szintjeinek számtalan olyan értelmezésével találkozhatunk, melyek párhuzamba állíthatók a Senkaku szigetvitában jelentkező álláspontokkal és tendenciákkal.

Japán stratégiai kultúrája a Senkaku szigetvita tükrében

Először is a japán stratégiai kultúra makrokulturális szintjének sajátosságait tekintem át a földrajzi, történelemszemléleti, valamint kulturális és szociodinamikai sajátosságok tekintetében.

Japán stratégiai kultúrájának alapvető pillére a szigetország földrajzi elhelyezkedése. Ennek sajátosságát a témával foglalkozó művek más szigetországok stratégiai helyzetével történő összehasonlítással igyekeznek hangsúlyozni, ezek közül is kifejezetten a brit szigetekkel.³³ Japán esetében ugyanis sokkal nagyobb

³² SZEGŐ László, „A stratégiai kultúráról”, *Hadtudomány* XXIII/1. (2013), 45–54, 52.

³³ OKAZAKI Hisahiko 岡崎久彦, 戦略的思考とは何か, Chūōkōron shinsha, Tokió, 2002, 6–9.

távolságról beszélhetünk a kontinens és a szigetek legközelebbi pontja között, mint a La Manche csatorna bármely pontján, így a történelem során hosszú ideig bármiféle kontaktus sokkal nagyobb és kockázatosabb vállalkozást jelentett. Ez egyrészt nagymértékű izolációs tendenciák kialakulásához vezet, továbbá a tengeri hadviselésre vonatkozó stratégiai kultúra aspektusaival foglalkozó művek kiemelik egy sajátos japán haditengerészeti stratégiai kultúra hiányát, egészen a japán modernizáció koráig.³⁴

A földrajzi elszigeteltség mellett a japán történelemszemlélet is hozzájárul a japán stratégiai kultúra izolált jellegéhez. A klasszikus japán kultúra, a japán nemzetkarakter kialakulásának korszakai mind kapcsolatba hozhatók a ciklikusan ismétlődő elzárkózási szakaszokkal a japán történelemben. A korszak, amikor Japán a leginkább aktív volt a régióban, vagyis a világháború és az azt megelőző gyarmatosítás korszaka sok szempontból egy, a japán történelem zsákutcájaként megélt stratégia a történelemtudatban, egy korszak, amelyben egy szűk réteg ráerőszakolta stratégiai elképzeléseit az országra.³⁵

A háború általános interpretációja szerint a militarista vezetés magát Japánt is elnyomta, a háborús szörnyűségek sokkal inkább egy szűk hatalmi réteg elfajulásaként élnek az emlékezetben, mintsem Japán kollektív felelősségként. Az amerikai pusztítások és az atombomba okozta veszteségek pedig a külvilággal szemben is erősítik az áldozat identitását, vagyis Japán egyrészt saját militarista elnyomóival, másrészt a külföldi hatalmakkal szemben is áldozataként élte át a háborús időszakot.³⁶

A háborút követően Japán szigorúan pacifista külpolitika mellett kötelezte el magát, amit az új alkotmány 9. cikkelyében rögzített. A hidegháború alatt a japán biztonságpolitikát a Yoshida doktrína határozta meg, vagyis Japán területén belül támaszpontokat biztosított az Egyesült Államok haderejének, ezért cserébe az USA garantálta Japán biztonságát, így az ország a gazdasági talpra állásra összpontosíthatta erőforrásait.

Miközben hamar alapvetővé vált, hogy a GDP kevesebb mint 1%-át fordítja védelmi kiadásokra, Japán a gazdasági fejlődésre koncentrált, amit nem sokkal később követett a „japán gazdasági csoda” időszaka. Japán mind a mai napig őrzi ezt az alacsony védelmi költségvetési szintet.³⁷ Mindamellert, hogy az alacsony védelmi költségvetés nem egyedülálló a fejlett országok körében,

³⁴ SONDHAUS, *i. m.*

³⁵ SONDHAUS, *i. m.*, 109–110.

³⁶ *Uo.*

³⁷ Military expenditure (% of GDP), The World Bank

Japán esetében a Yoshida doktrína értelmében a pacifista mentalitás és a gazdasági fejlődés szoros összefüggésben maradt a történelmi tudatban.

Bár a konfuciánus értékek, a nyugati eszmerendszer, valamint a buddhizmus hatása együttesen formálták a sajátos japán kultúrát, amennyiben összehasonlítón próbáljuk szemlélni, ki kell emelnünk azt a kizárólagosan japán vallási és ideológiai rendszert, mely Japánon kívül sehol másutt nem létezik. A japán nemzeti öntudatot is sokban meghatározó shintō nem csupán vallás, hanem egyben a császár személyével együtt a japán nemzeti identitásnak is jelentős szimbóluma. A shintō hagyománya nem ismer dogmatikus teológiai rendszert. A japán kultúrtörténet során a shintō, a buddhizmus, kisebb részben a taoizmus és más, Japánon kívülről érkező vallási és ideológiai rendszerek az évszázadok során együtt fejlődve egy komplex, szinkretikus vallási világot alakítottak ki. A shintō tehát nem elsősorban a vallási életben egyeduralkodó, vagy meghatározó jellege miatt fontos, hanem mert kulcsszerepet játszik a nemzeti egységkép alakításában, a nemzeti identitás hagyományos alapja, így stratégiai kulturális szerepe sem elhanyagolható. A shintō lokális természetéből adódóan nem kifejezetten foglalkozik a Japánon kívüli világgal. Bár kozmológiai és teremtéstörténeti mondákat találunk hagyományában, ebben a külvilág legfeljebb érintőleges szerepet játszik, a mitológiai szintér Japán határainál tulajdonképpen véget ér. A shintō legfontosabb közösségi élményei, a vallási fesztiválok, vagy *matsurik* is javarészt helyi szentélyekhez kötődnek, legfeljebb a nemzeti egységet jelképező mitológiai alakok és személyek tisztelete mutat túl az adott szentély világán. Ez az introvertáltság minden bizonnyal erősítheti a külvilággal szemben sajátos, elzárkózó, eltávolodott, akár kivételezett identitást, így stratégiai szempontból meghatározhatja a külvilággal szembeni mentalitást.

Mivel a japán stratégiai kultúrában ez idáig a shintō és a japán vallási hagyományok viselkedést befolyásoló tényezőinek értelmezése sokkal kevesebb figyelmet kapott, mint a makrokulturális kontextus más aspektusai, úgy vélem, az itt összefoglalt szempontok mellett ez a terület érdekes témája lehet a további kutatásoknak.

Edward T. Hall csoportosítása alapján elkülöníthetünk úgynevezett kontextus-gazdag (*high context*) és kontextus-szegény (*low context*) kultúrátípusokat. Ezek közül a japán a kontextus-gazdag körbe tartozik,³⁸ amelyben a kommunikáció explicit része kevésbé súlyos, mint a kontextus-szegény kultúrákban.

³⁸ NISHIMURA Shoji – Anne NEVGI – Seppo TELLA, „Communication style and cultural features in high/low context communication cultures: A case study of Finland, Japan and India.” *Renovating and developing subject didactics. Proceedings of a subject-didactic symposium in Helsinki on Feb.*, 2. köt., 2008, 788–790.

A kontextus-gazdag kultúrákban sokkal nagyobb szerep jut a kommunikáció környezeti tényezőinek, az előre feltételezett ismereteknek, megállapodásoknak és a stílusnak. Egyes megfogalmazások alapján a kontextus-szegény kultúrákkal szemben a kontextus-gazdag kultúrákban a diplomatikusság előbbre való az igazságnál.

Japán esetében a társas viszonyok kapcsán érdemes figyelembe vennünk a szociális viszonyok kollektivistá vetületét is. A nyugati, individualista szemléletmódhoz képest a japán társas szférában sokkal nagyobb szerepe van a közösségnek.³⁹ A megfelelési szempontok sem kivételek ez alól. Általánosabb stratégiai kulturális szinten ennek a közösségi egység érdekes példája a Yasukuni szentély és a háborús halottak ottani kultusza. A Yasukuni szentélyben minden olyan japán katona emléke előtt tisztelegnek az oda látogatók, akik a nemzet érdekében hoztak áldozatot. Bár vannak név szerint említett egyének, a szentély szempontjából mégis a legfontosabb az áldozatok kollektív egysége. Az itt tisztelt halottak között akadnak olyanok is, akiket a tokiói per során háborús bűnösökként ítélték, többek közt vezető beosztású tábornokek. Az előttük lerótt tisztelet talán joggal érinti érzékenyen a japán háború áldozatainak emléket őrző országok közvéleményét, de a Yasukuni kultusz rámutat, hogy a japán mentalitásban a közösség egységének fontosabb szerepe van, mint az egyéni, akár a lelkiismereti felelősségnek, és ez nem feltétlenül értelmezhető a nyugati, egyéni lelkiismeretre szorító szemléleten belül.

A stratégiai kultúrával foglalkozó szakirodalomban ezt a fajta közösségi kontextushoz kötött morális paradigmarendszert kontextuális moralitásnak nevezik, ami azonban véleményem szerint könnyen félreérthető és figyelemre van szükség, nehogy elhamarkodott értékítéletté váljon. Elfogadva azonban a morális és társadalmi kérdésekkel kapcsolatos kontextusközpontú, kollektív konszenzust kiemelten kezelő mentalitást, ezt szintén az izolációs tendenciák közé kell sorolnunk, tekintve hogy minél sajátosabb az értékrendszer, annál nehezebb azt bármely külső paradigmarendszerrel összehangolni. Véleményem szerint erre mind a Yasukuni szentély, mind az egyéb, második világháborús emlékek nyomán hátramaradt ellenérzések (Nankingi vérfürdő, kényszerített prostitúció) tanulságos példák lehetnek, amennyiben a felek morális univerzalizással szembeni eltérő diszpozíciója minden esetben nehezíti a feszültségek enyhítését.

³⁹ Eshun HAMAGUCHI, „A Methodological Basis for Japanese Studies – With Regard to »Relatum« as its Foundation”, *Nichibunken Japan Review* (1997), 41–63. 41–45.

A makrokulturális sajátosságokat követően bizonyos meghatározó, stratégiai kérdésekben érintett politikai tényezők és a fegyveres erők intézményi szintű kulturális sajátosságait célszerű figyelembe vennünk. A Japán Önvédelmi Erők (*Jieitai*) pacifista doktrínája komoly intézményi sajátosságokban rögzített paradigma, melynek akár apróbb változtatásai is hosszú időt vesznek igénybe. Véleményem szerint a japán fegyveres intézmények szigorúan rögzített pacifizmusának jó példája, hogy a 2013-as fegyverradar incidensek során a japán fél mindegyik esetben passzív módon reagált, a kínai provokációkat nem követte operatív válasz. A pacifista doktrína változtatása még adott esetben objektív indokoltság esetén is nehéz feladatnak bizonyult. Ezt láthattuk, amikor az amerikai szövetséges nyomására Japán igyekezett aktívabban részt vállalni a közel-keleti terrorellenes hadjáratban, ám ehhez elhúzódó vitákra volt szükség az Önvédelmi Erők szerepvállalása kapcsán.

Az Önvédelmi Erők az 1947-es alkotmány értelmében kizárólag védelmi célokra rendezkedhetett be. Eleinte Japán csak pénzügyi támogatásán keresztül vállalt szerepet a közel-keleti konfliktusokban, ám a külföldi közvélemény – főként az amerikai – ezt hevesen bírálta. Ennek hatására komoly vita alakult ki Japánban a *Jieitai* körül.

Egyrészt a japán közvéleményben erősen élt a ragaszkodás az alkotmányban lefektetett korlátozásokhoz és így az elzárkózáshoz, másrészt a bíráló hatásra igyekeztek megfelelni az elvárásoknak. [...] Az 1992-ben bevezetett „PKO Kyōryokuhō”, vagyis Békefenntartó Akciók során Történelmi Együttműködési törvény létrehozása után a japán csapatok részt vehetnek békefenntartó akciókban világszerte, melyek során a cél a két harcoló fél elkülönítése. Saját maguk, illetve a többi békefenntartó egység védelme érdekében akár fegyverrel is beavatkozhatnak.⁴⁰

1999-ben vezette be a törvényhozás a *Shūhen Jitai hōt*, vagyis a Japánt körülvevő területek védelmét megengedő törvénymódosítást. Ennek értelmében a japán csapatok részt vehettek olyan Japán körüli területek biztosításában, ahol konkrét harcok nem folytak. A műveletek során a saját és szövetséges csapatok, illetve a rakomány védelme érdekében használhattak fegyvert, védekező céllal.⁴¹

A 2001-ben bevezetett „Terror ellenes különleges intézkedésekre vonatkozó” törvény zárta a terrorellenes harcokban való részvétel kérdését. Ennek értelmében a japán csapatok támogathatták a szövetségesek akcióit, illetve olyan

⁴⁰ JINBO Ken 神保謙, „「対テロ戦争」と日米同盟”テロリズムとその対策—国際社会の取組み”, *Nihon kokusai mondai kenkyūsho*, Tokió, 2006, 142–153, 7–9.

⁴¹ *Uo.*

övezetekben is tartózkodhatnak, amely már nem tartozik Japán közvetlen környezetébe. A szállítmányozás mellett részt vehetnek olyan területek biztosításában, és ha kell, védelmében, ahol már nem folynak harcok. Nem vehetnek részt támadó akciókban, szigorúan védelmi és őrszolgálatot teljesítenek a terrorelles akciók során.⁴²

A japán pacifista szemléletmód komoly alapja a politikai konszenzus és az ezt őrző bürokratikus szféra szilárdsága. Berger ezt a statikus politikai kulturális pacifista konszenzust három alapvető okkal magyarázta. Egyrészt a meglévő paradigmák széles körben támogatottak és alapvetően elfogadottak, így bármiféle alternatíva csak elenyésző támogatottságot élvezhet. Ennek alapvetéseit és értékelési szempontjait megváltoztatni rendkívül nehéz és hosszú időt igényel. Ráadásul a politikai konszenzus igyekszik elhanyagolni minden olyan értelmezést, melyben ezen alapvetések megkérdőjeleződnek, tehát esetünkben a passzív biztonságpolitikát és antimilitarizmust, és csak azokat a visszajelzéseket veszi figyelembe, amelyek megerősítik az eddigi paradigmákat.⁴³

Végül érdemes kiemelni a jelenlegi japán vezetés stratégiai agendáját és ennek esetleges szerepét a Senkaku kérdésköre kapcsán. A 2012-es kampánya során igen energikusan és a japán politikai életben szokatlanul aktív és karakteres stílusban induló Abe Shinzō fő ellenfelét a Japán Demokrata Párt és az akkori kormányfő, Noda Yoshiko jelentette. Noda kormánya egy átmeneti DPJ kormányzati szakasz végét jelentette, az utóbbi évtizedek során, apróbb interregnumoktól eltekintve, a japán politikai életet az LDP kormányzatok dominálták. A DPJ kormány a külpolitikai stratégia szempontjából is megpróbált bizonyos, a korábbi tendenciáktól eltérő új utakat keresni. A Senkaku szigetvita 2010-től kezdődő kiéleződését megelőzően több magas rangú japán politikus is megpróbált közeledési kísérleteket tenni a KNK felé, mely tendenciát Luttwak például egyenesen az amerikai szövetségben alapuló stratégiai konszenzus megkérdőjelezésének, de legalábbis annak korlátait kiszélesíteni igyekvő törekvésnek látja.⁴⁴

Abe miniszterelnök második kormányzati szerepvállalásának stratégiai célkitűzései között kiemelt szerepet tölt be a kínai külpolitikai lépésekkel szembeni határozott fellépés, illetve az Egyesült Államokkal fenntartott stratégiai együttműködés megerősítése. Emellett igyekezett kiszélesíteni a Jieitai költségvetési és jogi kereteit is.⁴⁵

⁴² Uo.

⁴³ Thomas U. BERGER, *Cultures of Antimilitarism: national security in Germany and Japan*, JHU Press, 1998, 24.

⁴⁴ LUTTWAK, *i.m.*, 127–129.

⁴⁵ „Japan upgrades its defence agency”, *BBC News*

Abe személye és kormányának bizonyos provokatív gesztusai azonban több esetben is kritikus fogadtatásra találtak a nemzetközi közvéleményben. A Yasukuni szentélybe tett látogatások kérdése, valamint a világháború történelmi emlékeivel kapcsolatos, kényszerített prostitúció körüli viták mellett, úgy vélem, Abe személyének megítélése szempontjából érdekes incidens lehet egy, a Jieitai egyik támaszpontjához történt látogatása során készített fénykép, mely nem sokkal 2012-es választási győzelme után készült. Abe ezen a fényképen egy 731-es azonosító számot viselő vadászgépben ülve integet, mely első ránézésre jelentéktelennek tűnhet, ám a 731-es szám sokakban az azonos számú japán hadosztály emlékét idézheti fel, mely a világháború alatt kínai civileken kísérletezve biológiai fegyverek fejlesztésével foglalkozott Mandzsúriában. Szándékos vagy sem, a 731-es azonosítójú vadászgépből mosolygó Abéről készült fénykép nem kis port kavart, főleg a kínai közvéleményben. Abe kormányának hasonló, provokatív gesztusai megnehezítik a viszonyok enyhülését azon országokkal, melyek érzékenyek a Japánhoz kötődő világháborús atrocitásokkal kapcsolatban.

Az Abe kormány *Abenomics*-nak nevezett gazdaságpolitikai reformjainak elsődleges célja volt, hogy véget vessenek Japán gazdasági stagnálásának. Ennek legfontosabb pillérei a jen deflációjának megállítása, nagy volumenű állami beruházások, csatlakozás a Trans Pacific Partnership szabadkereskedelmi egyezményhez, és növelni a japán export mozgásterét.⁴⁶

Abe eddigi külpolitikai agendájában fontos szerepet kapott stratégiai együttműködések kiépítése más, a KNK aszertív külpolitikájával szemben szintén érzékeny felekkel. Ilyenek például India,⁴⁷ illetve Vietnám. A stratégiai közeledésben azonban a jelenlegi japán kormány láthatóan igyekszik olyan partnereket keresni, amelyek a stratégiai együttműködés kiszélesítését nem kötik különösebb feltételekhez, illetve az ilyen jellegű közeledés kapcsán nem kerülnek előtérbe a világháborúval kapcsolatos ellenérzések.⁴⁸ Így elképzelhető, hogy az Abe kormány stratégiai mozgásterét meghatározza a Yasukuni, illetve más gesztusok okozta visszhang. Úgy vélem, mindkét fél stratégiai kulturális sajátosságai tetten érhetők a Senkaku szigetvita körüli incidensek kapcsán.

Japán esetében a makrokulturális szint sajátosságai közül a külügyekkel szembeni introvertált és izolációs tendenciák hozzájárulhattak ahhoz, hogy

⁴⁶ „Abenomics and the Japanese Economy”, Council on Foreign Relations

⁴⁷ PANDA ANKIT, „India-Japan Defense Ministers Agree To Expand Strategic Cooperation”

⁴⁸ INOUCHE Takashi: „Japan in 2013: Abenomics and Abegeopolitics”, *Asian Survey* LIV/1 (2014), 101–112, 11.

a Senkaku szigetekhez hasonló, a KNK törekvéseivel szintén ellentétes álláspontot képviselő országok és Japán között az incidensek leggyakoribb előfordulásának idején sem történt törekvés a kifejezetten a vitatott területekkel kapcsolatos kollektív fellépést szorgalmazó összefogásra. Bár Japán a térség vezető gazdaságaként komoly szerepet játszhatna egy ilyen, a kínai erőt ellensúlyozni igyekvő csoportosulásban, a KNK megerősödésével szemben továbbra is az amerikai kétoldali szövetségekre épülő „kerékagy és küllők” rendszerű, az Egyesült Államok vezette szövetségi hálózat jelenti az ellensúlyt.

Egyrészt a regionális vezető szerep fel nem vállalása megfelel a stratégiai kulturális alapú izolációs tendenciáknak, másrészt néhány lehetséges partner esetében egy ilyen fórum szükségessé tenné bizonyos történelmi emlékek körüli érzékeny kérdések napirendre tűzését és lezárását, gondolhatunk itt akár Dél-Korea, akár Ausztrália kritikus megnyilvánulásaira a japán nacionalista politika tendenciái kapcsán. E problémakör kibontása azonban szembe menne a japán stratégiai kultúrában kialakult értelmezéssel, mely szerint a világháború kérdéséhez egyrészt Japán számára is egyfajta áldozati tudat társul, másrészt akár a Yasukunit, akár a japán kiadású történelemtankönyveket ért külföldi kritikáról legyen szó, az ezzel kapcsolatos morális kérdések megítélése Japánon belüli konszenzus tárgya, és a japán közvélemény egyszerre igyekszik elkerülni és elutasítani a külföldi kritikát ezekkel kapcsolatban.

A stratégiai kérdésekben érintett intézményi kulturális sajátosságok Japán esetében a konfliktus stabilizálását segítik, az eskalációs lehetőségek csökkentésével. Egyrészt a politikai és védelmi bürokrácia számára alapvető pacifista doktrína kevés teret enged az akár szélsőséges stratégiai lépéseket fontolgató politikai erőknek. Másrészt a japán fegyveres szervezetek szintén szigorú pacifista diszpozíciója nagyban csökkenti a véletlen eskaláció lehetőségét, melyre véleményem szerint rendkívül jó példa, hogy a „fegyverradar incidensek” egyik esetben sem vezettek éles tűzváltásokhoz.

Az Abe kormány és annak stratégiai agendája sem elhanyagolható szempont a közelmúlt eseményeit tekintve. Egyrészt Abe politikai programjának fontos eleme az eddigi biztonsági és külpolitikai paradigmák újraértelmezése, illetve egy aktívabb, adott esetben akár határozottabb fellépés a régió viszonyaiban. Abe kormánya azonban több esetben is olyan provokatív gesztusokkal idegeníti el a világháború emlékének sérelmeit őrző országok közvéleményét, amelyek megnehezítik mind a Senkaku és az ehhez hasonló, nemzeti büszkeség kérdéséhez is kötődő viták mihamarabbi rendezését, mind pedig az esetleges közeledést és kollektív fellépést a kínai befolyással szemben.

Véleményem szerint érdemes megemlíteni a trónörökös egyik nemrég elhangzott nyilatkozatát is, aki 2015 februárjában egy interjúban a háború emlékeinek elhalványulására figyelmeztetett. Kiemelte, hogy akadnak, akik szándékosan próbálják elfedni a múltat, pedig fontos annak helyes ismerete.⁴⁹ Mindez tekinthető egyfajta figyelmeztető jelzésnek a jelenlegi kormány Japán háborús történelmével kapcsolatos álláspontjára nézve. A japán császári család részéről szokatlan aktivitás az aktuálpolitikai kérdések kapcsán a politikai kultúra szempontjából akár az eddig rugalmatlanabb keretek esetleges átalakulását segítheti, másrészt a japán történelemszemléletben a világháború kapcsán az áldozati szerep kiemelését is ellensúlyozhatja.

⁴⁹ „皇太子さま55歳 記者会見全文 [Kōtaishi sama gojūgosai kishakaiken zenbun]”, *Asahi Shinbun*.

Felhasznált irodalom

BERGER, Thomas U.: *Cultures of Antimilitarism: national security in Germany and Japan*, JHU Press, 1998.

Abenomics and the Japanese Economy, Council on Foreign Relations <http://www.cfr.org/japan/abenomics-japanese-economy/p30383> [2015.05.11.]

ANKIT, Panda: „India-Japan Defense Ministers Agree To Expand Strategic Cooperation”. <http://thediplomat.com/2014/01/india-japan-defense-ministers-agree-to-expand-strategic-cooperation/> [2015.05.11.]

„China’s Drafting a South China Sea ADIZ”, *The Diplomat* <http://thediplomat.com/2014/01/chinas-drafting-a-south-china-sea-adiz/> [2015.05.11.]

„Chinese target-locked MSDF ship, choppers”, *Japan Times* <http://www.japan-times.co.jp/news/2013/02/06/national/politics-diplomacy/japan-says-chinese-warships-locked-weapons-radar-on-msdf/#.VT3wQSHtmko> [2015.05.11.]

„Diaoyu Dao. An Inherent Territory of China”, A Kínai Népköztársaság kormányzati honlapja http://www.gov.cn/english/official/2012-09/25/content_2232763.htm [2015.05.11.]

„Fact Sheet on the Senkaku Islands”, Ministry of Foreign Affairs of Japan http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/fact_sheet.html [2015.05.11.]

HAMAGUCHI, Eshun: „A Methodological Basis for Japanese Studies – With Regard to »Relatum« as its Foundation”, *Nichibunken Japan Review*, IX. (1997), 41–63.

HORIUCHI, Toru: „Public Opinion in Japan and the Nationalization of the Senkaku Islands”, *East Asia*, XXXI/1 (2014), 23–47.

INOBUCHI, Takashi: „Japan in 2013: Abenomics and Abegeopolitics”, *Asian Survey* LIV/1 (2014), 101–112.

„Japan frees Chinese boat captain amid diplomatic row”, *BBC News* <http://www.bbc.com/news/world-11403241> [2015.05.11.]

„Japan must develop nuclear weapons, warns Tokyo governor”, *The Independent* <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/japan-must-develop-nuclear-weapons-warns-tokyo-governor-2235186.html> [2015.05.11.]

„Japan upgrades its defence agency”, *BBC News* <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6243499.stm> [2015.05.11.]

- „Japan, U.S. reaffirm plans to militarily ignore China ADIZ”, *Japan Times* http://www.japantimes.co.jp/news/2014/02/03/national/japan-u-s-reaffirm-plans-to-militarily-ignore-china-adiz/#.U1VC6Pl_u [2015.05.11.]
- „Japan’s Basic Position on the Senkaku Islands and Facts”, Ministry of Foreign Affairs of Japan http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/pdfs/senkaku_en.pdf [2015.05.11.]
- JINBO Ken 神保謙: „»Taitero sensō« to nichibeï dômei” 「『対テロ戦争』と日米同盟」 [„A terrorellenes háború és a Japán-Amerikai szövetség”]. *Terorizumu to sono taisaku – Kokusai shakai no torikumi* テロリズムとその対策—国際社会の取組み [*Terrorizmus és az ellene tett intézkedések – A nemzetközi társadalom válaszlépései*], Nihon kokusai mondai kenkyūsho, Tokió, 2006, 142–153.
- JOHNSTON, Alastair Iain: „Thinking about strategic culture”, *International Security*, XIX/4. (1995), 32–64.
- LIM, Loisa: „Second Day Of Anti-Japan Protests Rock China”, NPR <http://www.npr.org/2012/09/16/161228298/chinese-flood-streets-in-anti-japan-demonstrations> [2015.05.11.]
- LUTTWAY, Edward: *The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, Harvard University Press, Cambridge, 2012.
- Military expenditure (% of GDP), The World Bank <http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS> [2015.05.11.]
- NAKAUCHI Yasuo 中内康夫: „Senkakushotō wo meguru mondai to nicchūkankei” 「尖閣諸島をめぐる問題と日中関係」 [„A Szenkaku szigetek körüli problémák és a Japán-Kínai viszonyok”], *Rippō to chōsa*, 334 (2012/11), 69–84.
- http://www.sangiin.go.jp/japanese/annai/chousa/rippou_chousa/backnumber/2012pdf/20121101069.pdf [2016.07.08.]
- NISHIMURA, Shoji – NEVGI, Anne – TELLA, Seppo: „Communication style and cultural features in high/low context communication cultures: A case study of Finland, Japan and India”. *Renovating and developing subject didactics. Proceedings of a subject-didactic symposium in Helsinki on Feb.*, 2. köt., 2008.

- No H.R. 4310: National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013, (SEC. 1251. Sense of the Senate on the Situation in the Senkaku Islands) <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-112hr4310eas/pdf/BILLS-112hr4310eas.pdf#page=753> [2015.05.11.]
- OKAZAKI Hisahiko 岡崎久彦: *Senryakuteki shikō to ha nani ka* 戦略的思考とは何か [Mit is jelent a stratégiai gondolkodás?], Chūōkōron shinsha, Tokió, 2002.
- RAMSEY, Austin: „China-Japan Tensions Grow After Shipping Collision”, *TIME* <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2017768,00.html> [2015.05.11.]
- SAITO Michihiko 齋藤道彦: *Senkaku shotō mondai wo meguru rekishi* 尖閣諸島問題をめぐる歴史 [A Senkaku szigetvita körüli történelmi kérdések], Chūōdaigaku ronshū, XXXV (2014).
- SONDHAUS, Lawrence: *Strategic Culture and Ways of War*, Routledge, New York, 2006.
- SZEGŐ László: „A stratégiai kultúráról”, *Hadtudomány* XXIII/1. (2013), 45–54.
- „Taiwan fishing boat repelled by Japanese ships near Diaoyutai”, *Want China Times* <http://www.wantchinatimes.com/news-subclass-cnt.aspx?id=20110630000117&cid=1101> [2015.05.11.]
- WHITLOCK, Craig: „Agreement will allow U.S. to fly long-range surveillance drones from base in Japan”, *The Washington Post* http://www.washingtonpost.com/world/agreement-will-allow-us-to-fly-long-range-surveillance-drones-from-base-in-japan/2013/10/03/aeba1ccc-2be8-11e3-83fa-b82b8431dc92_story.html [2015.05.11.]
- YUKI Tatsumi: „Senkaku Islands/East-China Sea Disputes – Japanese Perspective”, *CNA Maritime Asia project workshop III*, CNA Analysis and Solutions, Arlington, 2013, 107–125.
- „Senkakushotō no deetaa” 「尖閣諸島のデータ」 [„A Senkaku szigetekkel kapcsolatos adatok”], MOFA http://www.mofa.go.jp/mofaj/a_o/c_m1/senkaku/page1w_000015.html [2015.05.11.]
- „Senkakushotō shuūhen kaiiki ni okeru Chuugokukousentou Chūgoku kōsentō no doukou dōkō to wagakuni no taisho” 「尖閣諸島周辺海域における中国公船等の動向と我国の対処」 [„A kínai polgári hajók tevékenysége a Szenkaku szigeteket övező vizeken és Japán intézkedései

ezzel kapcsolatban”], Japán Partiórség <http://www.kaiho.mlit.go.jp/senkaku/index.html> [2015.05.11.]

„Kōtaishi sama gojūgosai kishakaiken zenbun” 「皇太子さま 55歳 記者会見全文」 [„A trónörökös 55 éves – A sajtótájékoztató teljes-szövege”], *Asahi Shinbun*

<http://www.asahi.com/articles/ASH2L5VB7H2LUTIL03Y.html> [2015.05.11.]

